

Klasik Alman felsefesi

Alm. klassische deutsche Philosophie Ar. falsafah almāniyah klāsīkiyah. Fr. philosophie classique allemande. İng. classical German philosophy. İsp. filosofía clásica alemana. Rus. klassičeskaja nemeckaja filosofija. Çince deguo gudian zhexue. 德国古典哲学

Dönemsel bir kavram olan ‘Klasik Alman Felsefesi’ ni felsefe tarihi yazımına ENGELS sokmuştur. (ENGELS *Anti-Dühring*, Marx-Engels-Werke (MEW) 20/331, 333; *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, 19/187; *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, 21/259ff). Bununla KANT ve HEGEL ve de FEUERBACH arasındaki felsefi düşünce süresini doldurmuş ve aşmış bir miras olarak özetlenir ve kuramsal bir kaynak olarak sahip çıkılır: “Eğer daha önce Alman felsefesi, özellikle Hegel’in felsefesi olmasaydı Alman bilimsel sosyalizmi [...] asla ortaya çıkmazdı.” (krş. MEW 18, 516) Bu yüzden “Alman sosyalistleri” sadece “SAINT-SIMON, FEUERBACH ve OWEN’ dan değil, KANT, HEGEL ve FICHTE’ den de kaynaklandıkları için de gurur duyarlar.” (ENGELS 19/188). Ayrıca bu çizilen bu çerçeve Yeni Kantçılık ve Yeni Hegelcilik gibi “Alman İdealizminin” ardıllarının sosyal demokrasiye etkide bulunmalarını engellemeye de hizmet edecekti. İşçi sınıfının aydınları onun “ulvi saçmalığına” (*Anti-Dühring*, I.27/490) karşı bağıışıklık kazanmalıdır.

Bu söylem taktiğinin sonradan gelen etkileri vahimdi. Gelişmenin tutar-

lılığını ileri süren ENGELS’e paralel olarak LENIN tarafından Marksizm’in hakikat ve kadiri mutlak olduğu iddiası alternatif pozisyonların karşısında kendi politik stratejisini kuvvetlendirmede kullanılıyordu. Klasik Alman Felsefesi Stalin’le birlikte yenilenen bir mekanizmacılık lehine reddedilmişti. –1945 sonrası ikiye bölünen Almanya’da bu mirasa ilişkin tartışma o anki politik kimlik biçimlenmesi süreciyle bağlantılıydı. Klasik Alman Felsefesi olarak adlandırılan düşün etkinliğinin çelişkili alımlanması ve kısmen antagonist bir biçimde sahiplenilmesi, Marksizm-Leninizm içinde, ‘geç burjuva’ felsefesinin iddialarına karşı savunmada kendi ‘ilerici’ öz-anlayışını geliştirmekle ilintiliydi.

1. MARX idealizm eleştirisinde önce “ideoloji” (Marx-Engels, 2013, 24; *LF*, 21/281) sözcüğü bağlamında kullanılan “Alman İdealizmi” (*HF*, 2/132; Sandkühler 2005, 2) kavramını vurguluyordu. *Anti-Dühring*’in yazılana kadar MARX ve ENGELS “Alman Felsefesi” (örn. 1/383; Marx-Engels, 2013, 112 v.d.; *Vorw* 59, 13/10) genel terimini kullanmışlardı. 1886’da ilk kez yayımlanan iki makale-

siyle *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* ENGELS kendi düşünce faaliyeti döneminde felsefi mirasla he-saplaşmasının bir tablosunu çiziyordu. MARX'a yöneltilen "Hegelci sofistik" (krş. *K I*, 23/25) suçlamasını göz önünde tutarak, "Hegelci felsefeyle olan ilişkiyi", "[ondan yola] çıkışı" ve "ondan kopuşu" (*LF*, 21/264) ve de FEUERBACH'ın etkisini betimlemek istiyordu. ENGELS sunduğu gelişme çizgileri bağlamında "48'den beri Alman üniversitelerinde yaygınlaşan felsefe yapmanın eklektik modeline" (C. Schmidt'e Mektup 1895, 39/431) ve aynı zamanda "Prudonculuğun asıl biçimiyle Fransızlarda ve Belçikalılarda ve BAKU-NIN tarafından karikatürize edilen biçimiyle İspanyollarda ve İtalyanlarda yol açtığı kafa karışıklığına" karşı çıkıyordu (MEW 18/516).

ENGELS klasik Alman felsefesinin betimlenmesinde HEINE'ye dayandığını vurgular (*LF*, 21/265). O daha 1834'te "felsefe ve toplumsal praksis bağlamında yeni bir tarihsel anlayış"tan söz ediyordu (BRANDT 1983, 279). HEINE bu bağlamda, çağdaşları için açık olan ve Friedrich SCHLEGEL tarafından *Athenäum-Fragment* 216'da, aynı şekilde Fransa'daki hükümetin resmi gazetesi *Moniteur*'de (LORSURDO, 517) Alman felsefesi ve Fransız Devrimi arasında kurulan ünlü paralelliği kabul ediyordu. Bunun dışında HEINE Alman felsefesine, gelişime açık belli bir potansiyeli de atfediyordu: Onun sayesinde "sadece ortaya çıkacakları günü bekleyen" ve Fransız Devriminden daha derin bir dönüşümü gerçekleştirecek "devrimci güçler ortaya çıktı" (228-9).

Klasik Alman felsefesi kavramında "Alman işçilerinin" "Avrupa'nın en

teorisyen halkı" (18/516) olarak adlandırılmasında ortaya çıkan ulusal dar bakış, ENGELS tarafından Fransız işçi hareketine ve İngiliz siyasal iktisadına diğer kaynaklar olarak yapılan vurguyla göreceli bir hale getirildi (krş. MEW 22/287ff). Klasik Alman felsefesi ve Fransa'daki ütöpik-sosyalist düşünce bağlantısına Moses HESS daha 1843'te işaret etmişti. HEINE'nin Alman felsefesi ve Fransız Devrimi'nin çeşitli aşamaları arasındaki kurduğu şematik koşutluğu aslında "bir şairin hayal gücü"nden fıskıran bir şey olarak eleştiriyordu (HESS, 162) Argümantasyonunda Fransız teorisini Alman teorisine birleştiriyor; böylece ikisi de eşit düzeyde öneme sahip teoriler olarak görünüyordu (krş. ESSBACH 1988, 274 ve devamı). Böylelikle ileri düzeye sahip Fransız teorisine siyasal ilişkilendirmenin ötesinde, teorik olarak da bir bağlantı kurma olanaklı hale geliyordu.

MARX ve ENGELS klasik Alman felsefesini bütünlüklü ve FEUERBACH'ın din eleştirisi ile "sona eren" bir düşünce çağı olarak kavrarlar (MEW 19/188). Kendisinin gelişimi, gelişimin mantıki sonucu olarak açıklanır; tarihsel öncellerin çelişkili biçimlerine bakış esas olarak, kendi pozisyonunu hazırlayan teoremlerin, yükselen gelişme çizgisiyle sınırlar kendisini. Buna uygun olarak ENGELS, hâlâ Kant'taki, "diyalektiği derinlemesine araştırma istemenin" "yorucu ve çok az bir şey kazandıran, yararsız bir uğraş" (19/188) olduğunu söyler.

"Etkin yan"ın ("Feuerbach Üzerine Tezler" 1, MARX 2013, 15) ve bunun üzerinden dolaymlanan idealist bir gelişim teorisinin oluşumu, klasik Alman felsefesi kavramıyla –daha önceki, o

zamanki ve daha sonraki düşünce gelişimleri karşısındaki niteliksel boyutları içinde– 1800’lerde gerçekleştirilen felsefi çalışmaların yapısal düzenlenmesi için ölçütler sunar. Marx’ın damgasını taşıyan “klasik siyasal iktisat” (K I, 23/95, Dipnot 32) kavramıyla benzeşim içinde siyasal-toplumsal ve felsefi gelişme birbiriyle bağlantılandırıldı: “Fransa’nın siyasal devrimine Almanya’daki felsefi bir devrim tarafından eşlik edildi (1/492; karşı. 385; 2/40ff). Buna göre, devrimci ve karşı devrimci eğilimleriyle 1800’lerdeki köklü dönemsel değişim ve bunun “akabindeki, Almanya’daki iç gelişmelere etkide bulunan, Fransa’daki büyük sınıf mücadeleleri”nin (LUKÁCS 1954/1986, 25) bilançosu, o dönem felsefi düşüncesinin karakteristiğini biçimlendiriyordu. Ama MARX şimdiye kadarki iktisat teorilerini radikal ve kapsamlı eleştirip, onların ‘yapısökümü’nden yeni bir teori geliştirirken, onun HEGEL’in hukuk felsefesiyle hesaplaşması gibi benzeri girişimler ise sınırlı bir özellik taşıyordu.

2. Wilhelm döneminde ulusal mitos olarak “klasik-anlatı” (karşı. BERGHAHN 1971, 70 ve devamı) tarzında ortaya çıkan tarihsel olmayan düşüncenin “büyük oranda ulusalcı-muhafazakâr” (karşı. MÜLLER-SEIDEL 1983, 7) formunun ve bunun içine yerleşmiş olduğu ‘Alman İdealizmi’nin karşısına Franz MEHRING diyalektik ve sonrasında tarihsel materyalizme dönüşen felsefi miras olarak Klasik Alman Felsefi konseptini koyuyordu. Karşı tarafta ise KANT Hermann COHEN tarafından “Alman sosyalizminin hakiki ve gerçek yaratıcısı” olarak gösteriliyordu (1896, LXV). Sosyalistlerin klasik Alman felsefesinin mirasını üstlenerek sahip çıkma-

ları, MEHRING’e göre “gelişme” ilkesinin kabulüne dayanır (GS 13, 201). Ona göre, Kant’ın tarihsel sınırlılığı, onun felsefi görüşlerinin ötesine geçmeyi gerekli kılmaktadır. MEHRING (GS 13, 39 vd., 55 vd., 200 vd.), PLEHANOV (1899), LUXEMBURG (GW 1/1, 487 vd.) ve LENIN birçok çalışmalarında COHEN, STAUDINGER, NATORP, VORLÄNDER, STAMMLER ve özellikle BERNSTEIN çevresinin Yeni-Kantçı yönelimli teorisyenleriyle tartışmaya girişirler. Onların “sürekli olarak eski ve çürümüş idealizme ‘yeniden’ dönüşüne” (LW 19, 5) karşı, LENIN Marksizmin “devrimci özünü” savunuyor ve MARX’ın öğretisinin klasik Alman felsefesinin “meşru mirasçısı” olduğunu belirtiyordu: “Klasik Alman felsefesinin kazanımlarıyla”, “gelişimin en mükemmel, (...) tek yanlılıktan kurtulmuş biçiminin öğretisi olan diyalektikle” zenginleştirilmiş “Marksizmin felsefesi *materyalizmdir*” (4). Klasik Alman felsefesiyle geniş kapsamlı uğraşına rağmen LENIN yine de aşkın idealizm tarafından ortaya konulan sorular karşısında sessiz kalmıştır; özne nesne diyalektiğine ilişkin aşkın idealizm çalışmaları LENIN tarafından “özel idealizm” olarak reddedilmişti: FICHTE [alıntı kaynağında AVENARIUS, ç. n.] “Kant ile, materyalistler gibi *soldan* değil, şüpheçiler ve idealistler gibi *sağdan* ... çok daha salt bir bilinemezlik için... mücadele etti” (LENIN 1988, 215). LENIN kendi Hegel incelemeleri sonucunda bu tür yargıları daha sonraları mekanist bir yaklaşım olarak göreceleştirse de (LENIN 1964, 169), işte tam da bu yargılar *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*’nin kanonlaştırılan okumalarını belirliyordu.

3. DEBORIN diyalektiği “Alman idealizminin gelişmesinin bir ürünü”

(1926, 9) olarak kanıtlamasıyla, LENİN'in aşkın idealizm değerlendirmesinin düzeltilmesi gerekiyordu. DEBORIN giderek yayılan dogmatikleşmeye karşısında klasik Alman felsefesinin “*bilincin diyalektik yapısının*” (1927, 7) keşfine dair katkısını ortaya koyuyordu. Böylelikle o, Yeni-Kantçı etki altındaki Avusturya Marksizmi dışında, “etkin yan”ın (“Feuerbach Üzerine Tezler” 1, MARX 2013, 15) gelişimini kabul eden bir pozisyonu oluşturuyordu – öyle ki, Sovyet yazını bu pozisyonla bir bağlantıyı ancak yıllar sonra LEKTORSKI, GAIDENKO, BOGOMOLOV und NARSKI'nin çalışmalarıyla (krş. LEKTORSKI 1965; *Istoriya dialektiki* 1978) kuracaktır. *Alman İdeolojisi*'nin 1925'te ve LENİN'in *Felsefi Defterleri*'nin 1929/30'da ilk kez kısmi olarak yayımlanmalarıyla, klasik Alman felsefesi karşısında pozisyon alma, diyalektiğin mirasına dair süregiden tartışmalar biçimine bürünmüştür.

CROCE ile tartışma içinde GRAMSCI [her şeyi] HEGEL'e “dayandırma/bağlama” yönelimine karşı, MARXçı düşüncenin klasik Alman felsefesi karşısındaki “bağımsız düşünce yapısını” (*Gefängnishefte*, Defter[D] 11 §27, 1427) vurguluyordu. Ona göre “yeni olanın sağlamlılığı” [Konsistenz des Neuen] mirasın analizi için teorik temel sunar, öte yandan tersi bir yol ise bu mirası “mas-etme” çabasıdır (1428). GRAMSCI birçok kez “eski felsefenin aşılması” (1430; D. 7, §25, 881, 883; D. 16, §9, 1812)süre-cindeki radikal kopuşa işaret eder. Bu da ““mirasçının” öncelini ‘pratik olarak’ devam ettirdiği anlamına gelir – çünkü o salt bir görüden etkin, dünyayı değiştirme istencini türetmiştir” (D. 10.II, §31, 1283). Gelecek toplumun “integral kültürü” için

Gramsci şu çıkarımda bulunur: “Klasik Alman felsefesinin mirasının (...) sadece dökümü çıkarılmamalı”, bilakis o tarihsel materyalist yeniden formüle edilişiyle “tekrardan etkide bulunan bir canlılık” olmalıdır (§11, 1248).

4. KANT, FICHTE, SCHELLING ve HEGEL'in Naziler tarafından kullanılmasına karşı olarak, Almanya'da faşizmden kurtuluş sonrasında söz konusu olan şey, klasik Alman felsefesinin hümanist içeriğini ve bu felsefeyle birlikte aynı bağlamda orta çıkan yazını antifaşist-demokratik yeniden kuruluşun ortak paydası olarak ortaya koymaktı. Johannes R. BECHER'e göre, Alman klasiğinin 1830'lardan itibaren Alman tarihinde birçok kez istemesine rağmen “kendine uygun bir siyasal anlatımı bulamamıştır”. Bu yüzden, “halkın mutlak kudretinin”, “hakikatin güç olması” için, “üni güce/iktidara” taşınması gerektiğini belirtir Becher (1946, 561; krş. DWARS 2000, 181). Miras uğruna bu mücadele, Avrupa'daki savaş sonrası siyasal gelişmeye dair tartışmayla bağlantılıydı. “Meşru” miras iddiası o zamanki kimlik oluşturmanın bir momentiydi. SED [Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – Almanya Sosyalist Birlik Partisi] kendisini “*tüm zararlı ve gerici geleneklerle mücadele eden* ve Alman tinsel yaşamındaki tüm yüce ve güzel olanın gelişmesini sağlayan (...) Alman kültürünün yenilenmesinin partisi” olarak görüyordu (*Manifest* 1946, 27). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* kitabının “okunması” Marksizm-Leninizm öğretisinin ve onun klasik Alman felsefesine bakışının dinsel kabulünün bir parçası haline gelmişti.

Ludwig Feuerbach ve Klasik Al-

man Felsefesinin Sonu'nda geliştirilen Marksist dünya görüşü ve "felsefenin temel sorusunun" temellerinin sistematik olarak betimlenmesinden hareketle, klasik Alman felsefesine dair değerlendirme akademik düşünce çerçevesinden çıkarılıp, siyasal ve ideolojik mücadelenin parçası haline geldi. Marksizm-Leninizm kanonlaştırılmış öğretisini devlet partisinin liderlik iddiasıyla birleştirirken, FAC'de söz konusu olan şey ise, klasik Alman felsefesinin [aşırı] dinci bir tona sahip burjuva kültürüne, hem Nazizm ve hem de Komünizme karşı koruyucu bir alan olarak sergilenmesiydi (krş. GEBHARDT 1968, 13). Bu konuyla uğraş böylece "fırtınalı konjonktür evreleri" yaşıyordu (LIEPERT/WANKE 1973, 1096).

5. Alman Demokratik Cumhuriyeti (ADC) tartışmalarının –Ernst Bloch'un yanı sıra– önemli temsilcilerinden biri olan Georg LUKÁCS, faşist ideolojinin kaynaklarının araştırılması bağlamında, Yeni-Kantçılık'ın ve Yeni-Hegelmecilik'in [Hegel] alımlaması tartışmasını *Der junge Hegel* [Genç Hegel] (1938) başlıklı kitabının odağına yerleştiriyordu. En nihayetinde Hermann GLOCKNER "Almanya'da Hegel sorununu" bir "Kant sorunu" ilan etmişti (alıntı Lukács 1954, 15), bu da LUKÁCS'ı şu çıkarıma götürüyordu: Tarihsel bağlamına yerleştirmek yerine, onlar "klasik Alman felsefesinin bütün bir gelişimini bir Kant düzlemine indirgemektedirler" (15). Buna göre, bu Yeni-Kantçılık ve YeniHegelmecilik'in bulunduğu, politik Romantik'e yakın bir mitsel-irrasyonel okuma tarzıdır. LUKÁCS'a göre "faşistleşen Yeni-Hegelmecilik", "rasyonel yapılan bir irrasyonelizm yöntemi" (KRONER 1924, 272) olarak Hegel diyalektiği

yorumunda, 1945 sonrasında da etkili olan bir ifade buluyordu (LUKÁCS 1954, 19). "Aklın (...) temel olarak artık" taşımadığı, "felsefenin savunmaya" geçtiği noktada HEGEL'in felsefesini "genel çöküş sürecinde" (HELPERICH 1985, 184) bir adım olarak tasvir eden klasik Alman felsefesi yorumları, en yeni betimlemelere kadar etkide bulunmaktadır: "Hegel'in sistemi ... vaktiyle kurgusal idealizmin sonuna, daha sonra Marx ve Nietzsche'de sonuna ulaşan Alman İdealizminin genel çöküş sürecinin önemli bir adımına" damgasını vurduğu ileri sürülür (SANDVOSS 1989, 328; vgl. SOLOMON/HIGGINS 1993, 1).

LUKÁCS'ın polemigi, STALIN'in damgasını taşıyan, klasik Alman felsefesini "gerici, monarşist ve slav halkları karşıtı" (VOSLENSKY 1991, 195) olarak gören dogmatik anlayışla da karşı karşıya gelir. Klasik Alman felsefesinin başarıları burada bir kez daha yadsınır ve Yeni-Kantçılık'ın Hegel'e karşı yönelttiği siyasal gerici hüküm yenilenir. STALIN ve JDANOV'un müdahalesi sonrasında Georgij F. ALEXANDROW şu yargıda bulunuyordu: "HEGEL felsefesi 1800'lerdeki diğer tüm idealist Alman felsefesi gibi, Fransız burjuva devrimine ve 18. yüzyıl Fransız materyalizmine aristokratik bir tepkiydi." (1955,11) Bu pozisyonun 1946-48 yıllarında yürütülen tartışmalarda SED tarafından üstlenilmesi "aynı zamanda, yeni antifaşist-demokratik toplumun oluşum halindeki felsefesi için kendi kararıyla geçmişteki kendi ulusal geleneğini izleyip izlememe (...), ya da resmi Sovyet felsefesince ideolojik olarak dışarıdan belirlenimin üstünlüğü kabul edip etmemeye dair bir karardı (WARNKE

2001, 198). Bütün ADC yüksekokullarında bağlayıcı bir felsefe öğrenimi olarak Marksizm-Leninizmin iyice yerleşmesiyle, felsefe tarihine yönelik salt bir şematik bakış alınmakla kalınmadı – materyalist = ilerici, idealist = gerici.

Manfred BUHR Engels'in kavram oluşturmalarını içerik ve yöntemsel açıdan "bütün klasik burjuva felsefesinin gelişim tarihinin bir parçası, en yüksek noktası ve sonu" (1968, 292) olarak belirliyordu. Öte yandan o, bu "klasik" içine BACON'dan LEIBNIZ'e, HEGEL ve FEUERBACH'a kadar, yükselen burjuvazinin bütün felsefesini dahil ediyor, buna karşılık 1830 sonrası düşünce çabalarını 'geç burjuva' [dönemi düşünceleri] olarak damgalıyordu. 'Alman klasik' kavramı böylece felsefenin çok ötesinde bir içerikte, bütün kültürel görüngüler bağlamı olarak tartışıldı. Arsenij GULYGA 1986'da, kendisini sadece ontoloji ve bilgi teorisiyle" sınırlamayan, "aynı zamanda bununla birlikte etiğin, estetiğin, tarih felsefesinin ve felsefe tarihinin, din felsefesinin" ve "yazın ve tiyatro" sorunlarını içeren tablo sunuyordu (1986,4). Dieter HEINRICH tarafından önümüze koyulan "konstellasyon araştırması" konsepti klasik Alman felsefesini ve 1800'lerin yazını, kültürel bir bütünlük içindeki farklı farklı eğilimlerden, okullardan ve bireylerden, ilerlemelerden, durgunluklardan ve gerilemelerden kendini oluşturan çeşitli iletişim yapıları olan, "volkanik bir süreç" ve "bir dönem başlangıcı" (1991, 218) olarak kavrar.

6. Tarihsel-eleştirel bir anlayış, "klasik"-oluşumlara ve onların beraberinde getirdikleri kanonlaştırmalara karşı olsa da, bununla dönem kavramlarının önemine kesinlikle karşı çıkmaz. Birleş-

tirme yoluyla tarihsel gidişatı kendi çeşitliliği içinde derli toplu bir biçimde görünür kılmaktadırlar. Klasik Alman felsefesi ya da "Alman İdealizmi" kavramının kullanılmasının beraberinde getirdiği sorunlar (SANDKÜHLER 2005, 3) kuşkusuz ne eşanlılıkların kullanılmasıyla ortadan kalka (BEISER 2002, IX, OISERMAN 1980, 7) ne de "aşırı belirlenmiş" dönem tabirlerden "olagelme/olay" (*Forschungsprogramm*, 6) kavramıyla kaçınılabılır. Marx ve Engels'in yazdıkları gibi, eğer "bütün çığır açan sistemlerin içeriği... içinde doğdukları dönemin ihtiyaçları" (Marx-Engels, 2013, 400) ise, onların yapısökümü sadece tarihsel geçici karakterin ortaya çıkarılması değildir. "Düğüm noktası" olarak işlev görmeleri suretiyle, aynı zamanda yinelenen teorik tartışmaların çıkış noktası olarak da görülürler.

Kaynakça

G.F. ALEXANDROW, »Idealism«, in: Bolschaja sovietskaja enziklopedija, 2. A., Bd. 17, Moskau 1952, 321- 24; ders., Idealismus, Berlin 1955; J.R. BECHER, »Erziehung zur Freiheit« (1946), in: ders., Gesammelte Werke, Berlin/DDR 1966-1981, Bd. 16, 515-656; F.C. BEISER, German Idealism. The Struggle against Subjectivism, Cambridge/ MA-London 2002; K.L. BERGHAIN, »Von Weimar nach Versailles. Zur Entstehung der Klassik-Legende im 19. Jahrhundert«, in: R.Grimm, J.Hermand (Hg.), Die Klassik-Legende, Frankfurt/M 1971, 50-78; H. BRANDT, »Klassisches Erbe und bürgerliche Revolution. Anmerkungen zu Philosophie und Geschichte im Denken Heines«, in: E.Lange (Hg.), Collegium philosophicum jenense, H. 4, Weimar 1983, 275-88; M. BUHR, »Der Denkeinsatz der klassischen bürgerlichen deut-

- schen Philosophie«, in: DZPh, 16. Jg., 1968, H. 3, 292-311; H. COHEN, »Einleitung mit kritischem Nachtrag« zu F.A.Lange, Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart«, Bd. 2, Leipzig 1896, XV-LXXVI; A.M. DEBORIN, »Studien zur Geschichte der Dialektik. I. Die Dialektik bei Kant«, in: Marx-Engels-Archiv, 1. Bd., Frankfurt/M o.J. (1926), 7-81 (Nachdruck Frankfurt/M 1969); ders., »Studien zur Geschichte der Dialektik. II. Die Dialektik bei Fichte« (1927), in: Marx-Engels-Archiv, 2. Bd., Frankfurt/M o.J., 3-55 (Nachdruck Frankfurt/M 1969); J.-F. DWARS, »Johannes R. Becher – der »klassische Nationalautor der DDR?«, in: L.Ehrlich, G.Mai (Hg.), Weimarer Klassik in der Ära Ulbricht, Köln-Weimar-Wien 2000, 175-84; Forschungsprogramm und Ziele des Sonderforschungsbereiches 482 »Ereignis Weimar – Jena. Kultur um 1800«, W. ESSBACH, Die Junghegelianer. Soziologie einer Intellektuellengruppe, München 1988; J. GEBHARDT (Hg.), Die Revolution des Geistes. Politisches Denken in Deutschland 1770-1830, München 1968; R.O. GROPP, »Die marxistische dialektische Methode und ihr Gegensatz zur idealistischen Dialektik Hegels« (2. Teil), in: DZPh, 2. Jg., 1954, H. 2, 344-83; A.V. GULYGA, Nemeckaja klassiceskaja fi losofi ja, Moskau 1986; H. HEINE, Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland (1834), in: Heinrich- Heine-Säkularausgabe, Bd. 8, Berlin 1972, 125-230; C. HELFERICH, Geschichte der Philosophie. Von den Anfängen bis zur Gegenwart und Östliches Denken, Stuttgart 1985; D. HEINRICH, Konstellationen. Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie, Stuttgart 1991; M. HESS, »Socialismus und Communismus«, in: G.Herweg (Hg.), Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz (1843), Leipzig 1989, 157-77; Istorija dialektiki. Nemeckaja klassiceskaja fi losofi ja, Moskau 1978 (dt. Berlin/DDR 1980); R. KRONER, Von Kant zu Hegel, Bd. 2, Tübingen 1924; W.A. LEKTORSKI, Das Subjekt-Objekt-Problem in der klassischen und modernen bürgerlichen Philosophie (1965), Berlin/DDR 1968; V. I. Lenin, Philosophische Hefte [Lenin Werke, cilt 38 içinde], D. Berlin 1968; V. I. LENIN, Materyalizm ve Ampiryokritizizm, çev. S. Belli, Ankara 1988; A. LIEPERT u. C. WARKE, »Bemerkungen zur marxistisch-leninistischen Erbe-Diskussion«, in: DZPh, 21. Jg., 1973, H. 9, 1096-110; D. LOSURDO, Hegel und das deutsche Erbe. Philosophie und nationale Frage zwischen Revolution und Reaktion, Köln 1989; G. LUKÁCS, Der junge Hegel (1954), Berlin/DDR 1986; »Manifest an das deutsche Volk« (21.4.1946), in: Dokumente der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands, Berlin/DDR 1951, 24-30; K. MARX, "Feuerbach Überine Tezler", Marx-Engels 2013 içinde; K. MARX-F. ENGELS, Alman İdeolojisi, çev. O. Geridönmez ve T. Ok, İstanbul 2013; W. MÜLLER-SEIDEL, Die Geschichtlichkeit der deutschen Klassik. Literatur und Denkformen um 1800, Stuttgart 1983; T.I. OISERMAN, »Einleitung«, in: Autorenkollektiv, Geschichte der Dialektik. Die klassische deutsche Philosophie, Berlin 1980, 5-27; G. PLECHANOW, »Materialismus oder Kantianismus« in: NZ, 17. Jg., 1. Bd., 1899, 589-96, 626-32; H.J. SANDKÜHLER (Hg.), Handbuch Deutscher Idealismus, Stuttgart-Weimar 2005; E.R. SANDVOSS, Geschichte der Philosophie, 2. Bd., Mittelalter, Neuzeit, Gegenwart, München 1989; F. SCHLEGEL, »Athenäum-Fragmente«, in: Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe, 1. Abt., 2. Bd., München-Paderborn-Wien 1967; A.A. SHDANOW, »Kritische Bemerkungen zu G.F. Alexandrows Buch: Geschichte der westeuropäischen Philosophie« (1947), in: ders., Über Kunst und Wissenschaft, Berlin/DDR 1951, 80- 114; R.C. SOLOMON, K.M. HIGGINS

(Hg.), Routledge History of Philosophy, Bd. VI, The Age of German Idealism, London- New York 1993; R. STAMMLER, Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung, Leipzig 1896; F. STAUDINGER, Ethik und Politik, Berlin 1899; K. VORLÄNDER, Kant und der Sozialismus, Berlin 1900; ders., Kant und Marx, Tübingen 1911; ders., Geschichte der Philosophie, 2. Bd., 8. A., Leipzig 1911; M.S. VOSLENSKY, Sterbliche Götter. Die Lehrmeister der Nomenklatura, Frankfurt/ M 1991; C. WARNEKE, »Das Problem Hegel ist längst gelöst«. Eine Debatte in der DDR-Philosophie der fünfziger Jahre«, in: V.Gerhardt u. H.-C.Rauh (Hg.), Anfänge der DDR-Philosophie, Berlin 2001, 194-221.

JÜRGEN STAHL

Çeviri: Muharrem Açıkgöz

► Avusturya Marksizmi, Burjuva Devrimi, Din Eleştirisi, Diyalektik, Dönem, Dönemselleştirme, Etkinlik, Felsefenin Temel Sorusu, Feuerbach Tezleri, Fransız Devrimi, Gelişme, Hegelcilik, Hegel Eleştirisi, İdealizm, İdeoloji Teorisi, İrrasyonalizm, Kantçılık, Klasik, Klasik Siyasal İktisat, Marksizm-Leninizm, Materyalizm, Mekanik Materyalizm, Miras, Özne/Nesne, Tin Tarihi, Yeni-Kantçılık

► Austromarxismus, bürgerliche Revolution, Dialektik, Entwicklung, Epoche, Erbe, Feuerbach-Thesen, Französische Revolution, Geistesgeschichte, Grundfrage der Philosophie, Hegelianismus, Hegel-Kritik, Idealismus, Ideologietheorie, Irrationalismus, Kantianismus, klassisch, klassische politische Ökonomie, Marxismus-Leninismus, Materialismus, mechanischer Materialismus, Neukantianismus, Periodisierung, Religionskritik, Subjekt/Objekt, Tätigkeit